

Η ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣΕΩΣ

(ΔΕΥΤΕΡΟΛΟΓΙΑ)

Ἐπιθυμοῦμεν νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὸ πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως, τὸ ὁποῖον εἰς δύο ἄλλας μελέτας¹ ἡμῶν διηρηνήσαμεν, οὐχὶ διότι τρέφομεν τὴν ἐλπίδα ὅτι εἶνε δυνατόν ὀριστικῶς νὰ συμπληρώσωμεν τὴν ὅλην τοῦ προβλήματος τούτου ἔρευναν διὰ τῆς παρουσίας μικρᾶς ἡμῶν μελέτης (ἢ διερευνήσεως προβλημάτων τῆς φύσεως καὶ τῆς σημασίας τοῦ τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως ὀριστικῶς οὐδέποτε λήγει), ἀλλὰ διότι εἰς ἀμφοτέρας τὰς μελέτας, τὰς ὁποίας εἰς τὴν διερεύνησιν τοῦ δυσκόλου τούτου προβλήματος ἀφιερῶσαμεν, οὐ μόνον ἀπόψεις τινὲς τοῦ ζητήματος παρελείφθησαν, λόγῳ τῆς μεγάλης τῶν πονημάτων ἡμῶν βραδύτητος συντόμιας, ἀλλὰ καὶ οὐσιώδεις λεπτομέρειαι ἀπεσιωπήθησαν καὶ ἀβλεπήματα τινα οὐχὶ ἀσήμαντα ἡμᾶς διέλαθον, εἰς τρόπον ὥστε ἡ ὅλη θεωρία ὑποπινεύομεθα ὅτι δὲν ἐγένετο ἐξ ὀλοκλήρου ἀντιληπτῆ. Τούτου ἕνεκα σκόπιμον ἔκριναμεν νὰ ἐπανέλθωμεν ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου, ἵνα καὶ τὰ κενὰ συμπληρώσωμεν καὶ τὰ ἡμαρτημένα ἐπανορθώσωμεν, το σούτω μᾶλλον ἄλλως, ὅσω ἢ πρόσφατος ἐν τῇ «Ἐπιστημονικῇ Ἐπετηρίδι» τοῦ Πανεπιστημίου περὶ τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως συζήτησις (ἦν συντάσσοντες τὰ ποιήματα ἡμῶν ἐκεῖνα ἠγνοοῦμεν) τῶν καθηγητῶν κ. κ. Βορέα καὶ Ἡλιοπούλου² τὸ ἐνδιαφέρον τῶν φιλοσοφῶν διεκέντησεν.

Τὴν παροῦσαν μελέτην διαιροῦμεν εἰς τρία μέρη. Ἐν τῷ Α' περι-

1. «Εὐθύνη καὶ ἐλευθερία· ἔλεγχος τῶν μονιστικῶν θεωριῶν διὰ τῆς κριτικῆς ἐνὸς νέοφανέντος βιβλίου» ἐν τῷ «Ἐκκλ. Φάσφ» Ἰουλ. Ἀπριλ.—Ἰουν. 1921, σελ. 146—204 (τεύχη τινὰ διαλαμβάνοντα τὸ ἄρθρον τοῦτο ἐκυκλοφόρησαν ὑπὸ τὸν τίτλον : «Ἐλεγχος τοῦ Μονισμοῦ») καὶ «Τὸ Πρόβλημα τῆς Βουλήσεως», ἐν Ἰουλ. 1921 (ἐξ ἀνατυπώσεως ἀπὸ τοῦ τεύχους Ἰουλ.—Σεπτ. 1921, τοῦ «Ἐκκλ. Φάφου»).

2. Θ. Βορέα «Φιλοσοφικαὶ Ἐπιστάσεις Δευτερολογία» (Ε. Ε. Παν. 1917, σελ. 277—297) καὶ «Φιλοσοφικαὶ Ἐπιστάσεις» (Ε. Ε. Παν. 1920—1921, σελ. 51—82).

Τιμ. Ἡλιοπούλου «Ἡ Ἐλευθερία τῆς βουλήσεως· ἀπάντησις εἰς τὰς Φιλοσοφικὰς Ἐπιστάσεις» (Ε. Ε. Παν. Π. Η., 1922—1923).

ληπτικῶς πως θὰ ἐκθέσωμεν τὰ οὐσιωδέστερα σημεῖα τῶν προση-
 μανευθέντων δύο ἡμῶν πονημάτων. Ἐπὶ τῷ τέλει τὰ παρακολουθῆ-
 σάσιν ἡμᾶς ἐφεξῆς καὶ οἱ τυχὸν μὴ ἀναγνόντες ὅσα ἐπιτροχάδην καὶ
 συντομότατα ἐδίξασμεν ἀπλῶς ἐν τῷ δευτέρῳ ἡμῶν πονήματι, θὰ ἀνα-
 πτύξωμεν τὰς περὶ τῆς βουλήσεως θεωρίας δύο διακεκριμένων συγ-
 χοόνων φιλοσόφων: τοῦ Γερμανοῦ Wilhelm Wundt καὶ τοῦ Γάλλου
 Alfred Fouillée. Αἱ θεωρίαι τῶν δύο τούτων σοφῶν ἔχουσι τὸ ἐξῆς
 χαρακτηριστικὸν κοινόν: συμβιβάζουσι κατὰ διάφορον ἐκάστη τρόπον
 τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἡμετέρας βουλήσεως μετὰ τῆς ἐγγυουμένης τὴν
 ἐν τῷ σύμπαντι ἀλληλουχίαν τῶν ἐκδηλώσεων φυσικῆς αἰτιότητος. Δια-
 πνέονται ἄρα ὑπὸ τῆς αὐτῆς συμβιβαστικῆς διαθέσεως, ὅφ' οἷας καὶ ἡ
 ὅφ' ἡμῶν ἐκτιθεμένη λύσις τοῦ προβλήματος. Ἐν τῷ Γ' μέρει, χωροῦν-
 τες ἔτι περαιτέρω ἐν τῇ διερευνησει τοῦ ζητήματος, θὰ ἐγκύψωμεν
 ἰδιαιτέρως ἐπὶ τοῦ νόμου τῆς αἰτιότητος, ὅσας ἡ ἀδαμαντίνη θεωρεῖ-
 ται βάσις τῶν ἀντιπάλων τοῦ ἡθικοῦ ἡμῶν αὐτεξουσίου, διὰ τὰ ἴδα-
 μεν κατὰ πόσον ἔχονται ἀληθείας αἱ ἐπόψεις τῶν ἑτεροαρχικῶν (deter-
 ministes). Καὶ τελευτώντες τὰς ἀναγκαίας θὰ δώσωμεν ἐν Παραρ-
 τήματι ἐξηγήσεις περὶ τῆς ὅφ' ἡμῶν ἐξελληνίσεως ξένων τινῶν φιλο-
 σοφικῶν ὄρων.

Α

ΕΥΘΥΝΗ ΚΑΙ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ—ΕΛΕΓΧΟΣ ΤΟΥ ΜΟΝΙΣΜΟΥ

Ἴδου ἡ πορεία, τὴν ὁποίαν ἐν σχέσει πρὸς τὸ πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας
 τῆς βουλήσεως ἠκολουθήσαμεν εἰς τὸ πρῶτον ἡμῶν πόνημα: ἐπειδὴ ἡ ὄλη
 ἡμῶν ἐργασία ἐκείνη ἀρξώμεν εἰς τὴν κριτικὴν τῶν μονιστικῶν ἢ ὕλιστικῶν
 (Monismus-Materialismus) θεωριῶν, ἐξετάσαμεν πρῶτον συντόμως (σελ.
 178-181) τὰς περὶ τοῦ ἡθικοῦ αὐτεξουσίου πεποιθήσεις τῶν Μονιστῶν καὶ

1. Αἱ παραπομπαὶ ἐφεξῆς θὰ γίνωνται διὰ μὲν τὴν πρῶτην ἡμῶν μελέτην
 εἰς τὰς σελίδας τοῦ «Ἐκκλ. Φίλου», διὰ δὲ τὴν δευτέραν εἰς τὰς σελίδας τοῦ
 ἰδιαιτέρου τῆς ἀνατυπώσεως αὐτῆς τεύχους. Ἐπίσης προκειμένου περὶ τῶν
 ἀρθρῶν τῶν κ. κ. Ἡλιοπούλου καὶ Βορέα, αἱ παραπομπαὶ θὰ γίνωνται εἰς
 τὰς σελίδας μὲν τῆς «Ἐπιστ. Ἐπετηρίδος τοῦ Πανεπιστημίου» διὰ τὰς «Φιλο-
 σοφικὰς Ἐπιστάσεις Α'», εἰς τὰς σελίδας δὲ τῶν ἰδιαιτέρων τῆς ἀνατυπώ-
 σεως τυχῶν διὰ τὴν «Δευτερολογίαν τῶν Φιλοσοφικῶν Ἐπιστάσεων» καὶ τὴν
 ἀπάντησιν τοῦ κ. Ἡλιοπούλου: «Ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως».

ἰδέα τοῦ Γάλλου βιολόγου *Félix le Dantec*¹, ὅστις εἰς ἄκρον ἐπιτυχῶς ἐξελάττεσε τὰς τοιαύτας θεωρίας· παραβιάσαμεν κατόπιν τὰς ἰδέας διασήμων σοφῶν (Boutroux, Fonsegrive, Claude Bernard, Wilbois κ.λ.) περὶ τοῦ τρόπου τοῦ συμβιβασμοῦ τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως μετὰ τοῦ ἐπιστημονικοῦ νόμου τῆς αἰτιότητας καὶ ὡς κατακλειδα ἀνεπτόξαμεν τὴν εὐφροσύνην περὶ τοῦ ἠθικοῦ ἀπεξουσιοῦ θεωρίαν τοῦ Γάλλου φιλοσόφου *Henri Bergson* (σελ. 184-190), ἀποφογόντες ἐπιμελῶς νὰ περιλάβωμεν ἐν τῇ διεκρυσίῃ τοῦ ὑπὸ τὴν μελέτην προβλήματος πᾶσαν προσωπικὴν ἡμῶν γνώμην ἢ προτίμησιν. Οἱ Μονισταί, ἐλέγημεν, ἀρνούμενοι πᾶσαν ἐνδόμυχον ἐλευθερίαν εἰς τὴν ἡμετέραν ἀποφασιστικότητα, ὑποτάσσουσι καὶ τὴν αὐθόρμητον δραστικότητα τῆς βουλήσεως ἡμῶν—καθὼς ἄλλως καὶ πᾶσαν ἐκδηλουμένην ἐν τῷ κόσμῳ καθόλου δραστικότητα—ὑπὸ τὰς κατηγορηματικὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ ἀόστηροῦ νόμου τῆς αἰτιώδους τῶν πάντων ἀλληλουχίας, ὅστις σπαρταροῖ τῶν φυσικῶν καθόλου φαινομένων, ἐπιτρέπων τὸν ὑπολογισμόν καὶ τὴν προορατικότητα, ἐφ' οἷς ἐναθρόνεται ἡ νεωτέρα ἐπιστήμη. Πολλοὶ ὁμοῦ σόγγχρονοι σοφοὶ τοῦναντίον φρονοῦσιν, ὅτι κάλλιστα δυνάμεθα νὰ πιστεύωμεν εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἡμετέρας βουλήσεως, χωρὶς διὰ ταῦτα νὰ παραβιάζωμεν τὴν ἀρχὴν τῆς καθολικῆς αἰτιότητος, ἀφοῦ καὶ ἡ ἡμετέρα βούλησις οὐδὲν ἄλλο εἶνε, εἰ μὴ ἀπλούστατα μία πρὸς ταῖς ἄλλαις αἰτίαι, ἧς τὸ ἀποτέλεσμα εἶνε ἡ τοιαύτη ἢ τοιαύτη φορά τῆς ἡμετέρας προτιμήσεως· καὶ τοσοῦτον μᾶλλον ἄλλως, ὅσην διὰ τῆς συγκυριατικῆς ἐλευθερίας τῆς ἡμετέρας βουλήσεως μεταξὺ τῶν αἰτιῶν, αἰτινες κατεθόνησιν πρὸς ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν διεθθόνειν τὴν φυχικὴν ἡμῶν δραστικότητα, οὐδαμῶς διασπῶμεν τὴν σιθηρᾶν ἀλληλουχίαν τοῦ νόμου τῆς αἰτιότητος· καὶ ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἐνεργοῦμεν συμφῶνως πρὸς μίαν αἰτίαν, μὲ τὴν διαφοράν μόνον, ὅτι ἡ αἰτία αὕτη εἶνε ἡ ἐνδόμυχος ἡμῶν βούλησις καὶ οὐχὶ ἐξωτερικόν τι καὶ πανίσχυρον κίνητρον.

Ὁ Bergson προδχώρησεν ἔτι περαιτέρω· διημφεσθήτησε κατηγορηματικῶς τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ νόμου τῆς αἰτιώδους ἀλληλουχίας ἐπὶ τῶν γεγονότων ἐκείνων, τὰ ὅποια δὲν ἀναφέρονται εἰς τὸν χῶρον (καθὼς πάνθ' ὅσα διακρίβονται ὑπὸ τὸν φακόν καὶ τὸν διαβήτην τῆς ἐπιστήμης), ἀλλὰ διενεργοῦνται ἐντὸς τῆς καθαρᾶς διαρκείας, ὡς ἐπὶ παραδείγματι πᾶσαι αἱ

1. Προετιμήσαμεν παντὸς ἄλλου τὸν Le Dantec, διότι γράφοντες ἐν Ἀλεξανδρείᾳ δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ λησμονήσωμεν ὅτι νεαροῦς τινος διανοουμένου, περὶ τὸ ἄλλοτε ἐκδιδόμενον φιλολογικὸν περιοδικὸν «Γράμματα», ἐθελεξάν αἱ δοξασαί τοῦ ἐπιφανοῦς τούτου φυσιολόγου.

ἐκφάνσεις τῆς φοβικῆς ἡμῶν δραστηριότητος, ἥτις ὡς ἐν ἀδιάκοπον καὶ ἀνεπίτροπον ρεῖμα ἀνελλίσεσται ἐν τῷ χρόνῳ, κατ' ἀπολύτως ἀπροδιάγνωστον κατέθουσιν. Οὕτω ἡ μπερζόνσιος φιλοσοφία ἠλλαξεν αὐτὴν τὴν βάσιν τοῦ ζητήματος· ἡ ἐλευθερία τῆς ἡμετέρας βουλήσεως ἐξασφαλίζεται ὑπὸ τῆς ἀπροβλεπτότητος ἐκείνης, ἥτις εἶνε τὸ οὐσιῶδες χαρακτηριστικὸν πάσης ἐν χρόνῳ ἀνελλίξεως, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν σιδηρὰν καὶ ἀναπότρεπτον διαδοχὴν αἰτίας καὶ αἰτιατοῦ, κατὰ τὴν ὁποίαν διεσπργεῖται οἰαδήποτε ἐν χώρῳ ἐπανάληψις.

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἀφῆκε τὸ πρόβλημα τοῦ ἠθικοῦ ἀπεξουσιοῦ ἡ πρώτη ἡμῶν μελέτη· δὲν ἦτο δυνατόν ἄλλως νὰ μελετηθῇ ἐν αὐτῇ τὸ ἐν λόγῳ πρόβλημα πληρέστερον καὶ συστηματικώτερον, διότι ἡ διατριβὴ ἡμῶν ἐκείνη εἶχε περιστατικὴν τὴν ἀφορμὴν τῆς συντάξεως—ἀφοῦ προσκλήθη ὑπὸ τοῦ ὁμωνύμου βιβλίου τοῦ μακαρίτου ἱατροῦ Γιαννόλα (ἐν Καίρῳ, 1921)—καὶ πρὸς τούτοις ἐν εὐρύτατον πεδίον ἐπαγγελιῶν : τὸν ἐλεγχον καθόλου τοῦ Μονισμοῦ, ἐκ πάσης ἀπόψεως καὶ κατὰ τὰς θεμελιώδεις αὐτοῦ ἀρχάς. Τὴν συστηματικὴν τοῦ προβλήματος διερεῖνησιν ἐκωμίσθη τὸ β' ἡμῶν πόνημα.

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣΕΩΣ

Τὸ πόνημα ἡμῶν τοῦτο¹ διαιροῦμεν εἰς τρία μέρη. Ἐν τῷ Α' (σελ.

1. Ἐν τῷ Προλόγῳ τῆς μελέτης ἡμῶν ἐκείνης ἐξεφράσαμεν μίαν πικρὰν ἀλήθειαν καὶ ἔδομεν μίαν παχειάν—ὁμολογοῦμεν—ὑπόσχεσιν· ἐλέγομεν δηλονότι, ὅτι ἡ φιλοσοφικὴ τῶν σπουδαστῶν τῆς Φιλοσοφίας ἐν τῷ ἡμετέρῳ Πανεπιστημίῳ προπόνησις εἶνε ἀτελής καὶ περιορισμένη καὶ συναφῶς ὑπεσχέθημεν νὰ συγχρονίσωμεν τὴν νεοελληνικὴν διανόησιν πρὸς τὰς νέας ἐπὶ ἰῶν αἰωνοβίων προβλημάτων ἐπόψεις τῶν συγχρόνων φιλοσοφικῶν συστημάτων τῆς Δύσεως καὶ τοῦ Νέου Κόσμου διὰ σειρᾶς φιλοσοφικῶν πραγματειῶν. Καὶ ἡ μὲν θλίβερά ὄντως ὁμολογία ἡμῶν ἐχόλωσε σεβαστοὺς καὶ πεπνυμένους Καθηγητὰς τοῦ ἡμετέρου Πανεπιστημίου, τὴν δὲ τολμηρὰν ἡμῶν ὑπόσχεσιν δὲν συνεχώρησαν εἰς τὸν ὑπερβολικὸν ἡμῶν ἕξλον πολλοί. Βεβαίωτατα διὰ τὴν ἀτέλειαν τῶν φιλοσοφικῶν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ σπουδῶν ὑπόλογος δὲν εἶνε ἡ τῶν Καθηγητῶν ἀνεπάρκεια, ἀλλ' ὁ τῶν ἐδρῶν ὀριθμὸς, ἀποτέλεσμα τοῦ ὀποιοῦ ἵνε ὅτι δὲν διδοσκονταὶ οἱ φοιτητὰὶ μαθήματα σπουδαῖατα, οἷα ἡ Μεταφυσικὴ, ἡ Γνωσιολογία, ἡ Κοινωνιολογία καὶ ἡ Φιλοσοφία τῆς Θρησκείας. Ὅσον ἐξ ἑτέρου διὰ τὴν ἡμετέραν ὑπόσχεσιν, εὐρισκόμεθα εἰς τὴν εὐχάριστον θέσιν ν' ἀναγγελλώμεν τὴν προσεχῆ ἐκδοσιν μίας πολυσελίδου ἡμῶν ἐργασίας ὑπὸ τὸν τίτλον : «Ὁ Πραγματισμὸς ἢ Οὐμανισμὸς», ἥτις πρὸ πολλοῦ ἤρξατο δημοσιευομένη εἰς τὸν «Ἐκκλ. Φάρον» καὶ ἅμα εἰς ἴδιον τεῦχος ἀνατυπούμενη. Ἐν τῇ ἐργασίᾳ ἡμῶν αὐτῇ διεξοδικῶς μελετᾶται τὸ πρόβλημα τῆς Ἀληθείας.

(σελ. 8-19) πραγματευόμεθα συντομώτατα περὶ τῆς ἱστορίας τοῦ ζητήματος, ἐν τῇ Β' (σελ. 20-49) ἀναπτύσσομεν καὶ κρίνομεν τὰ ἐπιχειρήματα τῶν πολιτῶν τοῦ δόγματος τῆς ἐλευθερίας, τῶν Ἑτεροαρχικῶν (Heterarchistes) καὶ ἐν τῇ Γ' (σελ. 50-73) προτινοῦμεν μίαν μέσσην συμβιβαστικὴν λύσιν, δυναμένην νὰ ἰκανοποιηθῇ ἐξ ἴσου τοὺς τε ὁπαδοὺς τοῦ ἠθικοῦ αὐτεξουσιοῦ καὶ τοὺς κοπτομένους ὑπὲρ τῆς καθολικῆς ἐφαρμογῆς τοῦ νόμου τῆς αἰτιότητος. Ἐν τῇ ἐξιστορήσει τῶν κυριωτέρων διὰ μέσου τῶν αἰῶνων φάσεων τοῦ προβλήματος περιωρίσθημεν εἰς τὰ ἀπολύτως στοιχειώδη, τοῦτο μὲν διότι τὰ περιωρισμένα ὄρια τῆς ἡμετέρας μελέτης δὲν ἐπέτρεπον μεζῶνα τοῦ ζητήματος ἱστορικὴν διονύχιον¹, τοῦτο δ' ἐπειδὴ σκοπὸς τοῦ πονήματος ἡμῶν ἐκεῖνοῦ ἦτο κυρίως ἡ κατ' οὐσίαν διερεύνησις τοῦ προβλήματος, παρέργως δ' ὄλως καὶ μόνον ἐν εἶδει εἰσαγωγῆς τῶν σπουδαιωτέρων αὐτοῦ διὰ μέσου τῶν αἰῶνων φάσεων ἢ παρακολούθησις. Ὅθεν ἦρτον ἐκ τῆς ἱστορικῆς τοῦ ζητήματος ἐπισκοπήσεως ἤχθημεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἄλλοιαι καὶ κατ' ἐξοχὴν στερεὰ εἶνε τῶν συγχρόνων ἑτεροαρχικῶν τὰ ὄπλα, ἐν συγκρίσει πρὸς ὅσα οἱ ἀρχαῖοι αὐτῶν σύμμαχοι ἐχρησιμοποίησαν· καὶ τοῦτο διότι ταῦτα μὲν ἀπέρρεον ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκ μεταφορικῶν ἀρχῶν καὶ δοξασιῶν ἠρησκευτικῶν, ἐκεῖνα δ' ἀσφαλῶς ἐρείδονται ἐπὶ τῆς ἱστορικῆς πείρας, τῆς ψυχολογικῆς παρατηρήσεως καὶ νόμων κοινωνιολογικῶν. Ὅπως δὲποτε ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἴδωμεν ὅτι οὐδεμίαν τῶν ἀντιπάλων θεωριῶν ἰσχυρὸς ποτε γενικῶς, ἀλλ' εἰς ἐκάστην τοῦ ζητήματος ὀριστικὴν τροπὴν ἐπηκολούθει ἰσχυρὰ ἀντίδρασις, πρὸς τὴν ἀντίθετον κατεβύθησιν ἄγρουσι.

Εἰς τρία, λέγομεν, δύνανται νὰ συνοψισθῶσι τὰ σημαντικώτερα ἐπιχειρήματα τῶν ἀμφισβητούντων τὴν ἠθικὴν ἡμῶν ἐλευθερίαν· καὶ τὰ τρία ταῦτα εἶνε τὸ μεθοδολογικόν, τὸ μεταφορικόν καὶ τὸ ἠθικόν. Κατὰ μὲν τὸ α' ἡ ἀποδοχὴ τῆς βουλητικῆς αὐτονομίας προσκροθεῖ εἰς τὸν νόμον τῆς

1. Περὶ τῆς ἱστορίας τοῦ προβλήματος δύνανται νὰ συμβουλευθῶσιν οἱ ἐνδιαφερόμενοι τὰ ἐξῆς συγγράμματα: Fonsegrive «Essai sur le libre arbitre, Sa théorie et son histoire», Jodl «Geschichte der Ethik». Ἰδιαιτέρως δὲ προκειμένου περὶ τῆς ἱστορίας τοῦ ζητήματος ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἑλληνικῇ φιλοσοφίᾳ, ἐκτός τῆς ἀπαραιτήτου ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας τοῦ Zeller καὶ τὸ βιβλίον τοῦ Wildhauer «Psychologie des Willens bei Sokrates, Platon und Aristoteles». Καὶ ὁ κ. Βαρέας ἐπίσης ἀξιολόγους παρέχει πληροφροῦν περὶ τῶν ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἐν λόγω πρόβλημα ἀντιλήψεων τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ Λατίνων φιλοσόφων εἰς τὰς προμνημονευθείσας μελέτας αὐτοῦ. Ἡμεῖς ἐν τῇ ἐξιστορήσει τῶν κυριωτέρων τοῦ προβλήματος φάσεων ἠκολούθησαμεν τῷ Hucken (Die Geistige Strömungen der Gegenwart).

αἰτιώδους ἀλληλοσχίας, ἐφ' οὗ ὡς ἐπὶ ἀδαμαντίνης βάσεως ἐρείδεται πᾶσα ἐπιστημονικὴ ἔρευνα, οἱ δύο πόλοι τῆς ὁποίας εἶνε ἡ προσωποκότης καὶ ἡ ὑπολογιστότης. Κατὰ τὸ β' πάλιν, ἡ ἀρχὴ τοῦ ἀβτεξουσίου ἐπεκτείνουμένη μόνον ὡς μεταφορικῶς δύναται νὰ χαρακτηρισθῆ ἐπιφάντης, διότι ἐλλοχεθεῖ ἐν αὐτῇ μία ἀπρόβλεπτος τυχειότης, ἣτις οὐδεμίαν εὐνοσί τοῦ σύμπαντος ἔννοϊαν (Weltanschauung — Weltauffassung). Καὶ κατὰ γ' τέλος, ἐὰν δὲν ἀνελλίσσηται κατ' αἰτιότητα ἀόστηρὰν ἢ ἐνδόμοχος ἡμῶν δρασικότης, οὐδεμίαν εὐθύνην ὑπέχει πραγματικὴν ὁ χαρακτηρ, ὅστις ἄλλως οὐδὲ νὰ τελειωθῆ ἐν τῇ περιπτώσει τοῦ ἀβτεξουσίου δύναται, ἀφοῦ ἡ ἐλευθερία αὐτοῦ οὐδόλως τὴν ἐκτροχίασιν ἀποκλείει (σελ. 20-28).

Ἐλέγχοντες ἐφεξῆς τὰ τρία ταῦτα ἐπιχειρήματα ἀντιπαρατηροῦμεν:

α') ὅτι ὁ νόμος τῆς αἰτιότητος εἶνε προῖον δύο παραγόντων: τῆς ὑπὸ τῆς ἐμπειρίας χειραγωγουμένης διαισθήσεως (κατὰ τὴν ἔννοϊαν, ἣν ἔχει ὁ ὄρος οὗτος παρὰ τῷ Kant) καὶ τῆς δι' ἔννοιῶν χωροῦσης διανοητικῆς ἡμῶν δρασικότητος. ὅτι λοιπὸν ὡς τοιοῦτος ἀνταποκρίνεται μόνον ἐν μέρει πρὸς τὴν ἀντικειμενικὴν πραγματικότητα, διότι ὑπάρχουσιν ἀναντιρρήτως εἰς αὐτόν καὶ τῆς ἡμετέρας διανοητικότητος τὰ ἀποτοπώματα — αἱ ἔννοϊαι (καὶ ἡ ἀόστηρὰ αὐτῶν ἀναγκαιότης), αἵτινες δὲν δύναται νὰ ἔχωσιν ὀντολογικὴν ὑπαρξίν, ὡς αἱ πλκτωνικαὶ ἰδέαι. Ὁ νόμος κατὰ ταῦτα τῆς αἰτιότητος ὡς ἀπαύγασμα μιᾶς ὀπωσθήσοτε λογικῆς ἀφαιρέσεως, δὲν ἐγκλείει πάντας τοὺς χαρακτηρας τῆς συγκεκριμένης πραγματικότητος καὶ συνεπῶς δὲν εἶνε νόμιμον ἐπ' αὐτοῦ ἐρειδόμενοι νὰ ἐξοβελίσωμεν τὴν ἠθικὴν τοῦ ἀνθρώπου ἀυτονομίαν, ἣτις ὁμοίως εἶνε ἐν ἀδιαφιλονείκῃτον ἐμπειρικὸν γεγονός, παντὶ προσπίπτον ἀυτοπαρατηρητῆ, ἀλλ' ἐξ ἐναντίας ὀφείλομεν νὰ προσπαθῆσωμεν νὰ συμβιβάσωμεν τὰ δύο διεστῶτα ταῦτα τοσοῦτω μᾶλλον ἄλλως, ὅση καὶ ὁ νόμος τῆς αἰτιότητος εἶνε ἡμῖν μεθοδολογικῶς ἀπαραίτητος. β') ὅτι εἰς τὴν πρὸς τὴν ἀπλότητα καὶ τὴν ἀρμονίαν ἐμφυτοντάσιν τοῦ ἡμετέρου πνεύματος δὲν πρέπει νὰ θυσιάζωμεν ὅτι πρωτίστως χαρακτηρίζει τὴν ἐνδόμοχον ἡμῶν δρασικότητα, ἐπὶ μόνῳ τῷ λόγῳ ὅτι ἡ ἐκ τῆς παραδοχῆς τῆς ἠθικῆς ἀυτονομίας ἐκκολαπτομένη ἔννοϊα τοῦ σύμπαντος δὲν ἱκανοποιεῖ τὰς συμπαθείας ἡμῶν καὶ προτιμήσεις. Καὶ γ') ὅτι ναὶ μὲν ἡ ἔξις ἀμβλύνει τὴν ἡμετέραν ἐλευθερίαν, τοῦ ἠθικῶς τελείου χαρακτηρος ὄντος ὀλιγώτερον παντὸς ἄλλου ἐλευθέρου, πλὴν ἡ προσωπικὴ εὐθύνη, τὸ καταλογιστέον (Zurechnungs-fähigkeit) ὡς μόνην ἔχει βᾶσιν τὸ δικαίωμα τῆς ἐπιλογῆς, τὴν ὑπαρξίν τοῦ ὀποίου πᾶς συνεπῆς ἑτεραρχικῶς ὀφείλει νὰ διαμφισθητῆ (σ. 34-47). Ἐκ πάντων τούτων τέλος συμπεράναντες ὅτι ἡ ὄλη τῶν ἀντιπάλων θεωριῶν διάστασις ὀφείλεται εἰς τὰς λογικὰς

ἀφαιρέσεις (abstractionisme), θύματα τῶν ὁποίων ἔπεσον οἱ πολλοί, καὶ ἀναπτύξαντες τὸν τρόπον τοῦ σχηματισμοῦ τῶν λογικῶν ἀφαιρέσεων, αἱ τινες παράγουσιν εἰς πλανάς τοὺς ἀταλαίπωρῆτως εἰς αὐτὰς ἐμπιστευομένους ἔκτοτός, διεκηρόξαμεν ὅτι ἡ ἀλήθεια εὑρίσκεται εἰς τὸ μέσον, μίᾳ μετρίᾳ ἡθικῆς ἐλευθερίας εὐκόλως δυναμένης νὰ συμβιβασθῇ μετὰ τοῦ νόμου τῆς αἰτιότητος, ὑπὸ τὸν ὅρον ὅπως μόνον νὰ κολάσωμέν πως τοῦ νόμου τούτου τὴν ἀμείλικτον ἐν τῇ ἐφαρμογῇ ἀστηρότητα (σελ. 29—34).

Εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς συμβιβαστικῆς λύσεως εἶνε ἀφιερωμένον τὸ τρίτον μέρος τοῦ ἡμετέρου ποιήματος, ἐν τῷ τέλει τοῦ ὁποῖου (σελ. 65-73) καὶ τὰς πιθανὰς κατὰ τῆς λύσεως ταύτης ἀντιρρήσεις μαντεύομεν. Πρὶν ἢ ἐκθέσωμεν ἐπὶ τὸ ἀπλούστερον τὸν ὀρισμὸν τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως, τὸν ὁποῖον διδομεν εἰς μίαν μόνην ἐξ εἰκοσιτριῶν στίχων! ἄποτελουμένην περίοδον (σελ. 51-52), θ' ἀναπτύξωμεν ἐφεξῆς συντόμως τοὺς σολλογοισμοὺς ἐκείνους, οἵτινες ἤγαγον ἡμᾶς ἐπὶ τὴν συμβιβαστικὴν ταύτην λύσιν· οὕτω ἔχομεν δι' ἐλπίδος ὅτι θὰ γίνωμεν τελείως ἀντιληπτοί. Ἐσκέφθημεν δὲ λογότι ὡς ἀκολούθως:

Οἰαδήποτε φάσις τῆς ἐνδομόχου ἡμῶν δραστηριότητος μετ' ἐπιμελείας ἀναλωμένη ἀποδεικνύεται ὡσα εὐχὴ ἀπλή, καθὼς ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται, ἀλλὰ πρᾶξ τις σύνθετος. Τὰ δύο δ' αὐτῆς στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα προφανῶς δὲν ἔχουσι διακεκριμένην ἐξωτερικότητα, ἀλλὰ διεισδύουσιν εἰς ἀλληλα (καθὼς ἄλλως πᾶσαι αἱ καταστάσεις τῆς ἡμετέρας συνειδήσεως), εἶνε τοῦτο μὲν ἢ ἐξ ὑποθέσεως προβολὴ πολλῶν παραστάσεων (Vorstellungen), ἀντιστοιχοῦσάν πρὸς ἰσάριθμα δυνατὰ ἐνδεχόμενα, τοῦτο δ' ἢ ἐπιλογὴ μίᾳς ἐξ αὐτῶν ἢ ἐνὸς ὀρισμένου κύκλου αὐτῶν, ἧτις καταρθώνει τὴν ἡμετέραν θρᾶσιν πρὸς τοῦτο ἢ ἐκείνο τὸ ἐνδεχόμενον καὶ ὀρίζει συνεπῶς τὴν ἀποφασιστικότητα ἡμῶν. Ἡ προτίμησις, κατὰ ταῦτα, δὲν εἶνε τι ἀπλοῦν, ἀλλὰ διμερῆς τις δραστηριότης, ἧς πάλιν προηγεῖται χρονικῶς ἄλλη τις παθητικὴ κατάστασις: ἢ πρόσπτωσις τῶν ἐρεθισμῶν, εἴτ' ἐξωτερικῶν (περιστατικῶν συνθηκῶν, παραινέσεις ἢ ἀποτροπαί, φυσικαὶ εὐχῆ-

1. Διακεκριμένος φίλος (ὁ εὐπαίδευτος Δρ κ' Ἄγ. Ζάχος) διεβεβαίουν ἡμᾶς ὅτι, ἵνα ἀντιληφθῇ τὸν ὀρισμὸν τούτον, ἠναγκάσθη νὰ τεμαχίσῃ αὐτὸν συντακτικῶς εἰς τρεῖς περιόδους καὶ ἰσάριθμα, ἂν μὴ πλεονα. κῶλα! Ὁμολογοῦμεν ὄντως ὅτι αἱ δύο ἐκεῖναι πραγματεῖαι ἡμῶν δὲν δύνανται ἀτυχῶς νὰ ἐγκυαυχῶνται διὰ τὴν ἀπλήν γλώσσαν καὶ τὸ εὐληπτον τῶν νοημάτων αὐτῶν. Ἐκ τῆς ἀπόψεως ταύτης μάλισια δὲν εἶνε ἴσως ὑπερβολικὰ τὰ ἐπὶ τῇ β'. ἡμῶν διατριβῇ σφάλια τοῦ ἀρθρογράφου τῆς «Ἐφημερίδος» (Ἀλεξάνδρ., τῆς 16—29 Ἀπριλ. 1912).

ρειαί ἢ δυσχέρειαί κ.τ.τ.) εἰς ἐσωτερικῶν (ἔξεις, φαντασιώσεις, τύφει κ.τ.τ.), ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς καλουμένης εἰς ὄραϊν σονειδήσεως. Ἀμφότερα καὶ στοιχεῖα τῆς ἐνδομόχου ἡμῶν δραστηκότητος εἶνε βεβαίως ἐνεργητικά, οὐ μὴν ἀλλὰ τὸ κορίως ἐνεργητικὸν ἐν τῇ διερευνωμένῃ περιπτώσει στοιχεῖον εἶνε ἡ ἐπιλογή, τῆς προβολῆς οὐδῆς τῆς μεταβατικῆς ἐκείνης κλίμακος, ἣτις ἄγει ἀπὸ τῆς παθητικότητος (ἐπιθρασίου τῶν ἐρεθισμῶν) εἰς τὴν ἐνεργητικότητα (ὀριστικὴ ἐκλογή) καὶ ἦτις ἄλλως μετέχει καὶ ἐνεργητικοῦ καὶ παθητικοῦ. Ἰδοὺ ὁ κόμβος τοῦ ζητήματος: οἱ μὲν ἀντίπαλοι τοῦ ἠθικοῦ αὐτεξουσιοῦ (Determinismus) ταπεινοῦντες τὴν προβολὴν μετὰ τῆς ἐπιλογῆς διακηρόττουσι τὴν σιδηρᾶν ἀλληλουχίαν τῆς αἰτιώδους διαδοχῆς ἐρεθισμῶν καὶ ἀποφάσεων, οἱ δ' ὀπαδοὶ τοῦ δόγματος (liberum arbitri um indifferentiae) διαμφοβητοῦντες τὴν ἰσχὸν καὶ τὴν ἀξίαν τοῦ παθητικοῦ στοιχείου τῆς βουλητικῆς καταστάσεως (τῶν ἐρεθισμῶν) περιορίζουσι τὴν δραστηκότητα εἰς μόνην τὴν προβολὴν καὶ τὴν ἐπιλογὴν, ἅς τινες ὀρίζουσι ἐξ ἴσου ἐνεργητικά. Ἀμφότερα ὁμῶς τὰ ἄκρα ταῦτα ἀκρωτηριάζουσι καὶ παραμορφοῦσι τὴν βούλησιν, ἣτις δὲν εἶνε μόνον ἐνεργητικότης ἢ παθητικότης, ἀλλὰ τὸ συναμφοτέρον ἐν στενῇ καὶ ἀρμονικῇ συζεύξει. Καὶ ναὶ μὲν αἱ πρὸς ἄλληλα καὶ πρὸς τὸ ὅλον σχέσεις τῶν ἀνωτέρω στοιχείων τῆς ἐνδομόχου ἡμῶν δραστηκότητος συγγέονται ἐν τῇ διηνεκῇ ἐκείνῃ ροῇ καὶ τῇ ἀμοιβαίᾳ διεισδύσει, αἵτινες χαρακτηρίζουσι τὴν ἡμετέραν σονειδήσιν, δύνανται ἐν τοῦτοις κατὰ προσέγγισιν νὰ ὀρισθῶσιν ὡς ἀκολουθῶς: ὅταν οἱ ποικίλοι ἐρεθισμοὶ προσπέσωσιν ἐπὶ τῆς σονειδήσεως τοῦ βουλησομένου, ἡ διανόησις αὐτοῦ τίθεται εἰς κίνησιν πορευτῶδη, πλῆθος δὲ παραστάσεων ἀναβλύζει καὶ πλημμυρεῖ τὴν διανόησιν αὐτοῦ. Ἐν ἐκάστῃ τοῦτων εἰκονίζεται καὶ μία δυνατότης, καὶ ἐν ἐνδεχόμενον, καὶ μία κατεύθυνσις πιθαῆ, ἅς πάσας ἡ σονειδήσις διαδοχικῶς διερευνᾷ, πρὸς στιγμὴν προτιμᾷ, πάλιν ὁμῶς παραμερίζει καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς, ἕως οὐ τέλος εἰς ταύτην ὀριστικῶς ἢ ἐκείνην εἶδει τὴν ὀριστικὴν προτίμησιν· οὕτω ἡ ἐνδομόχος δραστηκότης λαμβάνει τὴν θετικὴν ἀδῆς καὶ σταθερὰν κατεύθυνσιν πρὸς ἓν ἐκ τῶν τέως προβληθέντων καὶ ἐξ ἴσου δυνατῶν ἐνδεχομένων. Οὕτω βεβαίως ἔχει ἐν τῇ ὀλοκληρώσει τῆς ἢ βουλητικῆς ἡμῶν ἐνέργεια· οὐδὲν ἥττον ὑπάρχουσι κάλλιστα καὶ κεκολωμέναι καὶ παθολογικαὶ ἀδῆς περιπτώσεις, οὐχὶ σπανίως μάλιστα.

Ὁ δὲ νόμος τῆς αἰτιότητος; Οὐδεὶς διαφειλονεκεῖ τὴν ἐφαρμογὴν αὐτοῦ· ὑπάρχει τόσῳ πλοῦσιονεῖς περιεχόμενον παρελθὸν ἐνὶ ἐκάστῳ ἡμῶν, ὀφίστανται δ' ἐξ ἄλλου τόσῳ πολυάριθμα καὶ πολυώνυμα ἐρεθίσματα, ὥστε ἐκ τῶν ὑστέρων ὀρώντες τὴν ἐνδομόχον ἡμῶν δραστηκότητα, κάλλιστα νὰ

συνάψωμεν δυνάμεθα τὸ βούλημα πρὸς πρότερόν τι χρονικῶς καὶ λογικῶς γεγονός, τῷ συνδέσμῳ αἰτίας καὶ αἰτιατοῦ· πρὸς πρόληψιν ἐν ταῦτοις πάσης ἀφαιρέσεως δυνάμεθα νὰ περιορίσωμεν τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐνδεχομένων, διακηρύσσοντες, ὅτι καθὼς οὐχὶ μία μόνη προβάλλεται κατεύθυνσις εἰς τὴν ἡμετέραν δραστηκότητα (Deterministes), οὐδ' ἄπειρα, οὐδ' ἀπεριοριστοῦ ἀριθμοῦ ἐνδεχόμενα (Indeterministes) εἶνε ἐξ ἴσου ἐκάστοτε πιθανὰ—γεγονὸς ἄλλως, τὸ ὅποιον τόσον ἐκ τῆς ἀσπαρατηρήσεως, ὅσον καὶ ἐκ τῆς ψυχολογικῆς ἐμπειρίας κατὰ τρόπον ἀναντίρρητον πιστοποιεῖται. Καὶ ἐν ἄλλο ἀκόμη ἐρώτημα: περιοριζομένων τῶν ἐνδεχομένων, μήπως περιορίζομεν καὶ τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἡμετέρας βουλήσεως; Βεβχιάτατα· περιοριζομένης τὴν ἐλευθερίαν ἡμῶν κατὰ τὰς ἀναμφισβητήτους ἐνδείξεις τῆς ζωῆς πραγματικότητος, πλὴν τοῦτο ρητέον: ἀποκκλιστῶμεν ἄρα αὐτὴν εἰς τὴν μόνην πραγματικὴν κορίότητά της—εἰς τὴν ἀπόλυτον ἐπιλογὴν (ἐξουσία τοῦ ἐλέσθαι, die Wahlfreiheit).

Καὶ νῦν ἴδοθ' ἐπὶ τὸ ἀπλοῦστερον ὁ ὀρισμὸς τοῦ ἠθικῆς αὐτεξουσίου: Λέγοντες ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως ἐννοοῦμεν τὴν αὐτόνομον ἐκείνην ἀρχὴν, ἣ ὅποια παρεμβάλλει καὶ νέα ἐκάστοτε δεδομένα μεταξὺ δύο ἐφεθῆς σταθμῶν τῆς ἀδιακόπου ἐξελίξεως τῆς φυσικῆς καὶ ἠθικῆς πραγματικότητος· ἡ παρεμβολὴ γίνεται κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε δι' αὐτῆς ἢ ἐν λόγῳ ἀρχῆ ὡρεῖ τὴν φορὰν τῆς πραγματικότητος πρὸς ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν κατεύθυνσιν, ἐπὶ τῇ βίᾳ πάντοτε τοῦ ἐξῆς ἀναμφισβητήτου ἀξιώματος: πᾶσαι αἱ πιθαναὶ τῆς πραγματικότητος κατευθύνσεις εἶνε ἐνδεχόμενα, ἐξ ἴσου εὐδοκούμενα καὶ ἐμνηνευόμενα ὅπῃ τῆς παρελθούσης φορᾶς τῆς πραγματικότητος καὶ τοῦ πλοοῦσίου αὐτῆς περιεχομένου. Μία πρὸς ταῖς ἄλλαις παρατήρησις: μετὰ τὴν ἐκλογὴν (a posteriori) καθορῶντες τὴν νέαν κατεύθυνσιν, ἔχομεν τὴν ἐντόπωσιν μιᾶς αἰτιώδους ἀλληλοσχίας, λόγῳ τῆς στενῆς σχέσεως αἰτίων καὶ αἰτιατῶν, ἧς τοῦτο μὲν κυβερνᾷ τὸ ρεῦμα τῆς πραγματικότητος καὶ πρὸ καὶ μετὰ τὴν ἐπιλογὴν, τοῦτο δὲ καὶ ὅπ' αὐτῆς ἐτι τῆς ἐπιλογῆς οὐδαμῶς διακόπτεται, ἀφοῦ ὅλα τὰ ἐνδεχόμενα εἶνε ἐξ ἴσου πρὸ τῆς ἐκλογῆς πιθανὰ (σελ. 51-52).

Ἐπισταμένη τοῦ ὀρισμοῦ τοῦτου διακρίδω τις πείθει, ὅτι ἡ ἡμετέρα βούλησις δὲν εἶνε γεγονός ψυχολογικῆς μόνον φύσεως καὶ σημασίας· μεταβάλλομεν μετὰ τῆς ἠθικῆς καὶ τὴν φυσικὴν, τὴν ἐξωτερικὴν πραγματικότητα, εἰσάγοντες νέας αἰτίας καὶ μετασχηματίζοντες τῶν φυσικῶν ἀντικειμένων τὸν ροῦν, ὅπου βεβχίως εἶνε τοῦτο δυνατόν, διότι προφανῶς ἐν τῇ φυσικῇ πραγματικότητι τὰ δυνατὰ ἐνδεχόμενα δαίνουσι συνεχῶς μειώμενα. Τὸ ἐνστικτεν εἰς τὰ ζῶα εἶνε εἰς σταθμὸς τῆς μειώσεως ταύτης τῶν

ἐνδεχομένων (μεθ' ἧς ἀσυμπεριόριζται καὶ ἡ ἐλευθερία) κατ' καθολικὴν τινὰ φυσικῶν φαινομένων ἡ ἀποστραφὴ αἰτιότητος τοῦ ἑτέρου θεοῦ νὰ θεωρηθῇ ἄπρον μιᾶς ἀλόσεως, ἧς πρῶτος κρίκος δύναται νὰ ἐκληφθῇ ἡ ἀπόλυτος ἐλευθερία τοῦ πνεύματος νὰ μετασχηματισθῇ ἐκ τῆς διηνηκῆς.

Ἐφεξῆς ἐν τῷ πονήματι ἡμῶν (σελ. 52 63) διαπιτύσομεν λεπτομέρῃ στερὸν πως τοῦ ὀρισμοῦ τούτου τὰς φάσεις καὶ τὰς δι' αὐτοῦ παρακαμπτομένας κεφαλαίωδεις δυσχερείας τοῦ διερευνημένου προβλήματος· αἱ θεμελιωδέστεραι αὐτῶν εἶνε τὸ ἀσυμβίβαστον τῆς φυσικῆς αἰτιότητος πρὸς τὴν μετέραν αὐτονομίαν καὶ ἡ σχέσις τῆς δευτέρας πρὸς τὴν μοιραϊότητα ἐκείνην, ἧτις πανταχοῦ ἔλλοχεύει ἐνεδρευούσα εἰς τὰς προσπαθείας ἡμῶν τὰς πλέον ἀπεγνωσμένας. Ὁ ὀρισμὸς εἰς τὰς παραγράφους ταύτας ἀνευρίσκειται, ὅτι ὄντως συμβιβάζει πρὸς τὰ κοινωνιολογικά, ἱστορικά καὶ ψυχολογικά συμπεράσματα τὸς ἀδιαφιλονεικῆτους ἐνδείξεις τῆς ζωῆς πραγματικότητος, ἀοχὶ ἀναλώμασι τῶν μὲν ἢ τῶν δέ, ἀλλ' ἐπὶ προφανεῖ ἀμφοτέρων ὠφελεία τοσοῦτω μᾶλλον ἄλλως, ὅσῳ καὶ ἐπὶ τὸ πρόβλημα τῆς προσωπικῆς εὐθύνης πολὺ δι' αὐτοῦ ἐπιχέεται φῶς (σελ. 63 65).

Παρὰ τὰ πλεονεκτήματα ταῦτα τῆς συμβιβαστικῆς θέσεως, ὑποβάλλοντες αὐτὴν ἐν τῷ τέλει τοῦ πονήματος εἰς τὸν κριτικὸν ἔλεγχον μαντεύομεν τὰς κατὰ τῆς λύσεως ταύτης πιθανὰς ἀντιρρήσεις (σελ. 65—73). Αἱ ἀντιρρήσεις αὗται εἶνε δύο· μολοντί δ' ἀμφοτέρας ἀποκαλοῦμεν παρακεκινδονομένας μεταφυσικὰς συνεπειὰς τῆς θεωρίας τοῦ συμβιβασμοῦ, ἀληθὲς εἶνε, ὅτι μόνον ἡ δευτέρα εἶνε μεταφυσικὴ, τῆς πρώτης εὐδοξίας ἀκριβέστερον πως μᾶλλον μεταψυχικῆς. Κατὰ τὴν μὲν καὶ εἰς τὰς ἀδρανεῖς ἐτι μόλις ὀφείλομεν ποιᾶν τινα αὐτονομίαν ν' ἀναγνωρίσωμεν, διότι διὰ τῶν αὐτῶν φάσεων διέρχεται ἢ τε φυσικὴ καὶ ἡ ἡθικὴ δραστηριότης, ὅταν ἀμφοτέρας ἴδωμεν ἀπὸ περιωπῆς· κατὰ δὲ τὴν δευτέραν—ἧτις τῆς πρώτης εἶνε συνέπεια φυσικῆ—διὰ τῆς παραδοχῆς τοιαύτης τινὸς ἐλευθερίας ἢ ἀποστραφῆς τελολογίας ἐξασθενεῖ εἰς τοιοῦτον βαθμὸν, ὥστε ἡ ἀοριστία τῆς ἐκβάσεως τοῦ σὺμπαντος ἡμῶν, συμπίπτουσα μετὰ τῆς ὀχληρᾶς καὶ ἀπροβλέπτου τυχαϊότητος, εἶνε εὐλογον ν' ἀνησοχῇ τῶν φιλοσοφούντων τὰς σονειδήσεις, διότι, καθὼς ὀρθότατα παρατηρεῖ ὁ E. Borel «si petite que soit la part faite à la liberté dans le monde, il y a un abîme entre un monde où cette part existe et un monde d' où elle est exclue»¹.

Ἐννοεῖται βεβαίως ὅτι αἱ παρακεκινδονομένας αὗται συνέπειαι εἰς ἰσοφარიζοῦσι τὰ σημαντικώτατα τοῦ ὀρισμοῦ τοῦ ἡθικοῦ αὐτεξουσιοῦ πλεονεκτήματα, ἐὰν δὲ προὔκειτο νὰ ἐκλέξῃ τις μεταξὺ τῶν δύο, ἀσφαλῶς θὰ

προβλημα τὴν λύσιν, ἣς αἶρει τὰς μείζονας καὶ πλείονας δυσχερείας. Πλὴν καὶ μόναι αἱ προσηνημονευθεῖσαι δύο ἀντιρρήσεις ἀρκάζουσι, ἵνα διακρινεῖται τοῦ διασπασμένου προβλήματος ἡ ἀτέρμων συζητήσις—λόγος, διὰ τὸν ὅποιον καὶ τὸ πρόβλημα τοῦτο κατατάξαμεν μεταξὺ τῶν ἀμοιροῦντων λύσεως πλήρους καὶ ὀριστικῆς ², ἐξ ὧν ἐπὶ παραδείγματι ὑπεδείξαμεν τὸ τῆς ἀληθείας καὶ τὸ τῆς συνειδήσεως ³.

(Ἔπεται συνέχεια)

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Π. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΣ

1. Le Hasard, σελ. 295.

2. Οὐδόλως ἐκ τούτου δεόν νὰ ὑποτεθῆ ὅτι ἀντιφάσκομεν πρὸς ἡμᾶς αὐτούς, ἀφοῦ ἀλλοχοῦ μὲν λέγομεν ὅτι ὁ συμβιβασμὸς εἶνε δυνατός, ἐνταῦθα δὲ διατεινόμεθα ὅτι τὸ πρόβλημα παραμένει ἄλυτον. Διὰ τῶν μαγνευμένων ἀντιρρήσεων τοῦτο καὶ μόνον σκοποῦμεν νὰ δεῖξωμεν: ὅτι τὸ πρόβλημα τοῦτο, λόγῳ αὐτῆς τῆς φύσεώς του, δὲν ἐπιδέχεται τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλλην λύσιν, κατὰ τρόπον ἐξαιροῦντα πᾶσαν πανταχόθεν ἀντίρρῃσιν.

3. Τοῦ προβλήματος τῆς ἀληθείας δύο μόνον ἀρκῶς ἀντιθέτους λύσεις ἐν τῷ πονήματι ἡμῶν ἀναφέρομεν: τὴν ὀφελιμιστικὴν καὶ τὴν ἰδεαλιστικὴν (σελ. 71—72). Περισσότερον ὅμως καὶ νὰ εἴπωμεν κἂν ὅτι τοῦ προβλήματος τούτου αἱ λύσεις δὲν περιορίζονται εἰς τὰς δύο ταύτας μόνον. Ἐπειδὴ ἐν τούτοις πᾶσαι αἱ προταθεῖσαι λύσεις, εἰς τὰς ἐσχάτας αὐτῶν συνεπείας ἐξικνούμεναι, εἰς δύο ἀνάγονται κεφαλαιώδεις τύπους, τοούτους καὶ μόνον ὑπεδείξαμεν, ἵνα τὸ ἀδιέξοδον τοῦ ἐν λόγῳ ζητήματος πιστοποιηθῆ.